

Økonomisk tilpasning i Øvre Follo

Rundt århundreskiftet

AV ALF EGGSET

Et karakteristisk trekk ved fjellbygdene i førindustriell tid er hvordan folk kombinerer ulike næringsveger for å skaffe seg et rimelig utkomme. Ut fra jordbrukssynspunkt har området **marginal karakter** det vil si naturforholda er slik at vi er på grensa for korndyrking. Folk har derfor fra langt tilbake lagt opp produksjonen slik at de kunne bytte til seg korn, salt og andre nødvendige varer fra et fjernmarked. I denne markedsproduksjonen finner vi alt fra februksvarer og ryper til tømmer og handverksprodukter. Rundt århundreskiftet har en fått lokale kjøpmenn og bedre kommunikasjoner, noe som gjør dette varebyttet lettere.

Nedenfor har jeg tenkt å se litt nærmere på hvordan folk i øvre Follo har satt sammen ulike næringsveger, og hva denne produksjonen gikk til. Jeg tar for meg kretsene Dalen og Slåen, og bruker folketellinga fra 1891 som hovedkjelde. Her fins opplysninger om hvordan familien og husholdet 1) er satt sammen, medlemmenes erverv, dessuten jordbrukstillinger.

Yrkesopplysningene må betraktes som **minimumstall**, da noen opplysninger kan være utelatt i enkelte hushold. Videre er det en svakhet når det gjelder bruk av statistikk på grunn av **små tall** (til sammen bare 65 hushold). Likevel skulle en finne hovedtendenser ved materialet. Jeg har fått informasjon fra folk på Follo.

1. Produksjon i jordbruk og fedrift.

I 1891 var det til sammen 65 hushold i Dalen og Slåen. Av disse drev hele 61 (94%) noe fedrift (Ku, sau eller geit). Mangel på fedrift er derfor unntak, her fins bl.a. en lærer og en han-

delsmann. De fleste drev og litt jordbruk, særlig korn til grøntfor. Ellers ble det dyrka litt nepe og poteter.

Fedrifta var derfor det vesentligste. Vi kan regne ut besetningsstørrelsen etter en bestemt omregningsformel (1 kyrlag = 1 storfe = 1/2 hest = 6 sauer = 6 geiter). Det er produksjon av kjøtt som er lagt til grunn for formelen og det kan sikkert diskuteres hvor riktig den er. Hensikten her er bare å få et omtrentlig bilde på hvor stor besetning folk hadde.

Tabell 1. Hushold i Dalen/Slåen 1891 ut fra besetningsstørrelse.

Kyrlag	Antall hushold med fedrift
0-10	33 (54%)
10-20	14 (23%)
20-30	11 (18%)
Over 30	3 (5%)

Besetningsstørrelsen varierer fra 69 kyrlag og nedover, d.v.s. den dekker et bredt spekter, men som en ser av tabellen hadde de fleste heller liten besetning.

Hva er årsaken til den store forskjellen i besetningsstørrelse? Folk hadde enkel teknologi til rådighet når det gjaldt å bryte jord, menneskelig arbeidskraft, spade og hakke. I tillegg var jorda steinet og bratt og kostbar å dyrke. Bl.a. var det gudbrandsdøler som reiste rundt og tok på seg slikt arbeid. Med lite engareal måtte derfor mesteparten av vinterfôret hentes i utmarka som stort og lav. Og med flere kyr måtte en over større avstander, fôr til hver ekstra ku krevde derfor forholdsvis mye ekstraarbeid. Sjøl om forsankinga i utmarka var fri ressurs er det kontroll over arbeidskraft som blir avgjørende i utnyttelsen. God økonomisk evne synes derfor å være forutsetning for utvida fedrift, enten en leier folk på deltid eller holder stort hushold. De fleste har heller funnet fram til andre næringsveiger i tillegg til litt fedrift.

Teoretisk kan en derfor skille mellom to hovedtyper av økonomisk aktivitet. For det første garder med økonomisk fokus b a r e på sjølve gardsdrifta, i øvre Follidal vil dette hovedsaklig si fedrifta. Her skulle en finne god tilgang på arbeidskraft, enten det er familiemedlemmer eller andre ansatte/deltidsansatte. Den andre hovedtypen er garder med økonomisk fokus på næringer u t e n o m gardsdrifta, som rypefangst, handverk eller lønnsarbeid.

Ei så streng oppdeling finner en ikke i virkeligheten, typene vil heller gli over i hverandre. Likevel kan det være nyttig å se folketellingsmaterialet fra en slik synsvinkel.

Tabell 2. Husholdsstørrelse og hushold m. fast ansatte/ubeslektede medlemmer i Dalen/Slåen 1891, ut fra besetningsstørrelse.

Kyrlag	Gj.snittstr. på hush. (pers)	Antall hush. m. fast ansatte/ubeslektede medl.
0-10	4,1	4 (12,1%)
10-20	6,1	5 (35,7%)
20-30	6,5	6 (54,5%)
Over 30	9,0	3 (100%)

En finner klar sammenheng mellom gardsdriftas størrelse og antall personer i husholdet. Tendensen går i retning av større hushold når en finner mer fedrift. Det samme gjelder forholdet mellom fedrifta og antall tjenere/ubeslektede som arbeider på garden.

I mange tilfelle kan antall tjenere brukes som indikator på økonomisk sterke hushold, ettersom det skal ei viss økonomisk evne til for å ansette folk hele året. I fedrifta var det særlig sommerhalvåret som var den arbeidsaktive perioden, derfor var det vanligere å leie folk bare i slåttene. Denne arbeidskrafta kunne hentes fra plasser med lite eller ingen fedrift, eller over fjellet fra Gudbrandsdalen.

Men bruk av tjenestefolk kan og iblant forklares ut fra husholdets sammensetning, en finner eksempler på dette i gruppe 0-10 kyrlag. Hushold som består bare av en enkelt kjernefamilie kan trenge hjelp så lenge barna er under arbeidsdyktig alder. Eller en enslig mann har ansatt hjelp til husstellet. Disse eksemplene kan tyde på at økonomisk styrke ikke **nødvendigvis** betyr høg fedriftbesetning. Spørsmålet blir i hvor stor grad andre næringer kunne bringe folk opp på et like høgt økonomisk nivå. Det kunne i tilfelle undersøkes ved å se på inntektslistene i kommuneprotokollene, der vi finner samla inntekter for alle husholdsmedlemmene. Her vil jeg imidlertid nøye meg med å undersøke hvor utbredt disse andre næringsaktivitetene var og hvilke som helst forekom.

Annen produksjon

Tabell 3. Antall hushold med annen sysselsetting i Dalen/Slåen 1891, ut fra besetningsstørrelse.

Kyrlag	Antall hushold med annen sysselsetting
0-10	27 (81,7%)
10-20	9 (64,3%)
20-30	6 (54,5%)
Over 30	0

Tabellen viser klar sammenheng mellom annen sysselsetting og fedriftas størrelse, det vil si at jo mindre besetning folk har dess vanligere er det med tilleggsnæringer, noe som ikke er uventa. Mer interessant er det å se hvor ofte slike andre næringer forekom. Tatt i betraktning at dette er minimumstall, var det svært mange som hadde ei eller flere næringer ved sida av, sjøl i hushold med ganske omfattende fedrift. Nedenfor har jeg satt opp en tabell der jeg spesifiserer på type næring.

Tabell 4. Andre næringsaktiviteter i Dalen/Slåen 1891, ut fra besetningsstørrelse.

Kyrlag	Antall hushold der en eller flere medlm. er syselsatt m.				
	Jakt/ fangst	Handel	Handverk/ husindustri	Lønns- arbeid	«Service» næring
0-10	12 (36,4%)	1 (3%)	16 (48,5%)	13 (39,4%)	0
10-20	6 (42,8%)	1 (9%)	2 (18,2%)	2 (18,2%)	0
20-30	3 (27,3%)	1 (9%)	2 (18,2%)	2 (18,2%)	0
Over 30	0	0	0	0	0
Uten fedrift	1 25,0%)	2 (5% 0%)	2 (50%)	0	1 (25,0%)
Sum	22	5	23	17	3

Som nevnt ovenfor var sommerhalvåret den travleste tida i februket. Kvinnene tok seg alltid av fjøsstellet, vinteren var derfor ei «stille» tid for mannfolka. De kunne drive med vedhogst, reparere redskaper eller kjøre heim mose fra fjellet.

Rypefangsten foregikk i vinterhalvåret og var derfor en av de aktivitetene som lett lot seg kombinere med fedrift. Tabell 4 viser og at dette er den aktiviteten som forekom oftest hos folk

med noe større fedriftsbesetning (10-30 kyrlag). Ofte var det gardbrukersønner, som drev rypefangst, men vi finner og husbonden sjøl, slektninger eller tjenestefolk. I ett tilfelle har jegeren og oppgitt «noe formue», mens en annen forsørgeres «i det Væsentligste af Fattigvæsenet», slik at vi finner aktiviteten på hele den sosiale skala.

De som drev **fehandel** var og ofte ungdom som senere skulle overta gard. De kunne kjøpe opp småokser om våren til foring gjennom sommerhalvåret. Ofte holdt flere fekarer til på Svånålegeret mot Snøhetta, og da kunne de gjete etter tur. Om høsten ble driftene solgt som livdyr i Kristiania. Fekarene kunne og kjøpe okse, ungdyr eller sau om høsten som de transporterte med jernbane til byen for salg. Noen få handla og med hester.

Handverk og husindustri er ei anna hovedgruppe tilleggsnæringer. En finner skomakere, som reiste rundt på gardene, tømrere og snekkere. Kvinnene kunne strikke, spinne eller veve for andre, mens de som drev skreddersøm var av begge kjønn. Hvis en ser på de dårligst stilte i samfunnet, de med ofentlig understøttelse, kunne disse ofte drive litt småhusflid. Et eldre ektepar som leide hus opprettholdt livet ved at han drev litt rypefangst og »forskjælligt slags Træarbeider for Folk», mens hun drev spinning for andre.

Etter århundreskiftet var det og en kar som reiste rundt på gardene og spikka soplimer for folk, og for dette fikk han maten.

Vanligste form for **lønsarbeid** var dagarbeid på andre gardsbruk. Når det gjelder samfunnsmessig organisert lønsarbeid, var noen delvis sysselsatt med vegarbeid. På grunn av lågt teknologisk nivå var dette avhengig av årstida, sommer og høst, mens kjøring av stien og murung av stikkrenner var vinterarbeid. Dette var noe av det likeste arbeid en kunne få da det ga fast fortjeneste. Om folk i gode rypeår tjente bedre på dette, var det likevel langt mer usikkert.

Når det gjelder gruve drift var Følldals-gruva nedlagt i 1891, men noen få «pendler» fra øvre Følldal til Røros kopperverk.

3. Næringskombinasjoner.

En finner med andre ord mange ulike næringer, og flere av disse kunne være kombinert innen ett og samme hushold. Dette kan illustreres med et eksempel fra folketellinga 1891, en gard

på 8,2 kyrslag i Dalen krets. Foruten gardsdrifta, driver husbonden med tømring for andre, mens kona tar seg av hus- og fjøsstellet. To av sønnene hjelper faren i gardsarbeidet, i tillegg er den ene borte på dagarbeid, mens den andre jakter rype i vinterhalvåret. Det to yngste barna (10 og 13 år) har ikke noe erverv, men det er sannsynlig at de likevel var med bl.a. på gjeting om sommeren.

Vi finner her en kombinasjon med gardsdrift, handverk, rypefangst og lønnsarbeid i samme hushold. Dette er mulig på grunn av streng **arbeidsdeling**, både ut fra kjønn og alder. I tillegg har de og delvis valgt aktiviteter som faller på forskjellig tid i arbeidsåret.

4. Hva ble produktene brukt til

Ovenfor har jeg funnet noen få hushold som levde bare av fe-drift. De fleste har trukket inn andre næringskjelder, på de minste plassene kan en hel rekke aktiviteter være kombinert. Enkelte hushold har og fått offentlig understøttelse, uten at en kan slutte ut fra materialet som er brukt her, om hvor store forskjellene rent økonomisk har vært.

Når en ser hva produksjonen ble brukt til, finner en at alle hadde en eller annen form for **markedstilknytning**. Ren sjøbergingsøkonomi kunne ikke eksistere i områder. De fleste produserte både for eget konsum og for et marked, og det er balansen mellom disse to sider ved produksjonen som kunne variere, både med hensyn på sosiale sjikt og over tid.

Det er særlig februksvarer, mjølk, smør, ost e.l. som gikk til eget konsum. Hushold med mye fedrift kunne og få overskudd for salg og slik skaffe seg varer de trengte. De som ikke fikk overskudd på februksvarer kunne selge andre varer, f.eks. ryper. Alt i 1723 har vi eksempel på at folk kjørte lass med vilt til Kristiania og Trondheim 2).

Denne handelen foregikk med bysamfunn som var avhengig av tilførsel av matvarer, enten gjennom lokale handelsmenn, oppkjøpere eller direkte. Kjøpmennene var derfor et av flere bindeledd til «storsamfunnet» utenfor lokalområdet.

En kunne og skaffe seg nødvendige varer ved å selge handverkstjenester eller si arbeidskraft (dagarbeid) innen lokalsamfunnet, enten for varer eller kontanter. Omreisende skomakere er eksempel på en kombinasjon, de fikk både mat på garden og kontanter for arbeidet.

Med andre ord finner vi ei form for «arbeidsdeling» både innen husholdet, lokalsamfunnet og storsamfunnet.

Til slutt noen generelle betraktninger som peker fram mot i dag. I 1891 var de fleste yrkesaktivitetene organisert på **familieplanet**. Husholdet var produksjonsenhet i tillegg til å være konsumentenhet, d.v.s. ei slags «bedrift». Det økonomiske system som fortsatt herska på landsbygda tok først og fremst sikte på å dekke de behov folk fant nødvendig («sub-sistensorientert»), ikke å skaffe mest mulig profitt som i den kapitalistiske verden. Derfor finner en ikke ensidig satsing på de mest lønnsomme aktivitetene, men og tidkrevende arbeid som ga lite av seg.

Dette var en fleksibel form for tilpasning, der ett «yrke» lett kunne byttes ut med et annet. Hvis etterspørselen etter markedsvarene svikta, kunne folk i større grad basere seg på produksjon for eget konsum. Konjunkturkriser i det kapitalistiske bysamfunnet virka derfor ikke så sterkt her på landsbygda.

Også sikring av gamle og sjuke skjedde på familieplanet, gjennom kårordninga. I dag er dette erstatta av et omfattende trygdesystem, som i likhet med de fleste yrkesaktivitetene er organisert på **samfunnsplanet**.

Gardsbruk er blitt spesialisert, produktene leveres gjennom meieri og landbruksorganisasjoner, mens bøndene kjøper konsumvarer gjennom butikkene som alle andre.

1) Higley definerer **hushold s. 8** (alle de personer som bor, spiser og sover sammen).

2) Folldal bygdebok, bind 2, s. 235.

Kjelder og litteratur:

Muntlige kjelder: bl.a.

O. Korsvoll, E. Bakken, P. Husom, E. Jørgensen, P. Tøftan.
Folketellinga fra 1891 (riksarkivet).

Litteratur:

Brox: «Social Stratification in a North Norwegian Fishing Community».

(Hunting and Fishing, Hvarfner (red.), Norrbottens museum 1965).

Higley: «Husholdningsstruktur i Ullensaker». (Hovedoppgave i historie, Oslo 1976).

Lie-Christensen: «Peasant-begrepet». (Prøveforelesning for magistergraden i etnologi).

«Røldøl-Bønder og anleggsarbeidere».

(Dugnad nr. 1, 1979)

Løfgren: «Family & Household among Scandinavian Peasants».

(Ethnologia Scandinavica 1974).

Streitlien: «Folldal bygdebok»

(Bind 2, Elverum 1976).

Østerud: «Nytt perspektiv på det store hamskiftet».

(Historisk tidsskrift 1976).